

LÄHTEET

- GREENBERG, JOSEPH H. 1966: Some universals of grammar with particular reference to the order of meaningful elements. – Joseph H. Greenberg (toim.), *Universals of language* s. 73–113. Second edition. MIT Press, Cambridge, Mass.
- HAIMAN, JOHN 1985: *Natural syntax. Iconicity and erosion*. Cambridge Studies in Linguistics 44. Cambridge University Press, Cambridge.
- HEINE, BERND – CLAUDI, ULRIKE – HÜNNEMEYER, FRIEDERIKE 1991: *Grammaticalization. A conceptual framework*. The University of Chicago Press, Chicago.
- HOPPER, PAUL J. – THOMPSON, SANDRA A. 1980: Transitivity in grammar and discourse. – *Language* 56 s. 251–299.
- HOPPER, PAUL J. – TRAUGOTT, ELIZABETH CLOSS 1993: *Grammaticalization*. Cambridge Textbooks in Linguistics. Cambridge University Press, Cambridge.

VARIAATIONANALYYSIN TEORIAA

J. K. Chambers *Sociolinguistic theory. Linguistic variation and its social significance*. Blackwell, Oxford 1995. 284 s. ISBN 0-631-18326-4.

J K. Chambersin ja Peter Trudgillin *Dialectology* (1980) on kulunut monen dialektologin ja sosiolingvistin käsissä. Teoksessa pyritään yhdistämään perinteinen murteentutkimus ja 1960-luvulla syntynyt labovilainen sosiolingvistiikka. Kun nyt toinen *Dialectology*-kirjan tekijöistä, J. K. Chambers, 15 vuotta myöhemmin julkaisee merkittävän perusteoksen, painopiste on selvästi siirtynyt. Dialektologinen aspekti on väistynyt sosiolingvistisen, vieläpä hyvin sosiologisen sosiolingvistiikan tieltä. Variaatiota selitetään yksinomaan sosiaalisten taustamuuttujien avulla, muutosten lingvistisiä ehtoja ei tarkastella.

Chambers määrittelee esipuheessa teoksensa teemaksi lingvististen ja sosiaalisten muuttujien korrelaatioiden tarkastelemisen.

Hän toteaa samassa yhteydessä, että aiemmat sosiolingvistiikan yleisteokset (esim. Fasold 1990, Holmes 1992) ovat uhranneet variaation tarkastelulle vain yhden luvun. Chambersin mielestä variaation tutkimuksessa on kuitenkin saavutettu monia kiintoisia tuloksia, joten on aika kirjoittaa ensimmäinen laaja ja kriittinen synteesi. Johdannossa käy ilmi, että Chambers käyttää sanaa sosiolingvistiikka variaation tutkimuksen synonyymina. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että esimerkiksi sellaiset seikat kuin puhuttelumuodon valinta ja koodinvaihto on rajattu tarkastelun ulkopuolelle. Lingvistisen variaation sosiaalista merkitystä tarkastellaan etupäässä korrelaatioiden avulla. Kyseessä siis on nimenomaan kvantitatiivisen sosiolingvistiikan teoria.

Sociolinguistic theory -teoksen parhaita puolia on se, että se kokoaa yksien kansien väliin koko joukon referaatteja keskeisistä tutkimuksista, sekä klassikoista että uusista teoksista. Tämä merkitsee myös näkökulmien runsautta. Variaatiolle tarjotaan useita selitysmalleja, myös vähemmän käytettyjä. Kirjassa on monitieteisyyden tuntua, sillä lingvististä variaatiota ei yritetä tulkita pelkästään sosiologiasta käsin, vaan ilmiötä valotetaan myös psykologian, biologian ja fysiologian tiedoilla. Vastauksen etsiminen useista, uusistakin suunnista kuvastaa sitä, että sosiolingvistiikassa on yhä avoimia kysymyksiä, joihin ei ole pystytty vastaamaan tyhjentävästi.

Chambers pyrkii katselemaan sosiolingvististä kenttää kansainvälisesti, vaikkakin enemmistö esimerkeistä on ymmärrettävistä syistä angloamerikkalaisista tutkimuksista. Kirjoittajan tausta paljastuu hänen käsitellessään esimerkiksi luokkeroja. Näyttää siltä, että hänen on vaikea ymmärtää, ettei amerikkalaistyyppinen luokkayhteiskunta ole universaalinen järjestelmä, vaikkakin yhteiskunnalliset erot sinänsä ovat globaalinen ilmiö. Tämän puutteen kuitenkin osaltaan korvaa se, että kirjassa on annettu runsaasti tilaa sosiaalisille verkoille, jotka ovat sovellettavissa kaikkiin yhteisöihin.

Kirja koostuu viidestä luvusta. Johdannossa rajataan sosiolingvistiikan tutkimuskenttää ja suhteutetaan sitä laajempaan kielitieteelliseen kehykseen. Luvut 2–4 esittelevät kolme keskeisintä sosiolingvististä muuttujaa. Toinen luku keskittyy sosiaaliluokan, sosiaalisten verkkojen ja liikkuvuuden tarkasteluun, kolmas sukupuoleen ja neljäs ikään. Päätösluvussa pyritään selittämään variaation luonnetta yleisemminkin: mistä se johtuu ja mitä tarkoitusta se palvelee. Kirjoittaja huomauttaa, että sosiolingvistejä on syytetty liiallisesta keskittymisestä metodeihin; tulokset ovat jääneet

vähemmälle. Tämän kritiikin hänen kirjansa välttää, sillä metodikysymykset on sivuutettu. Vaikka aiheen tiukka rajaus on toki perusteltavissa, tämänkaltaisessa kriittisessä synteesissä olisi mielestäni aiheellista pohtia myös sitä, miten metodiset ratkaisut vaikuttavat tuloksiin, niiden luotettavuuteen ja ylipäätään selittämiseen.

LUOKKA, VERKKO JA SOSIAALINEN LIIKKUVUUS

Toisen luvun aiheena on sosioekonominen asema, liikkuvuus sekä sosiaaliset kontaktit, jotka ovat sidoksissa sosiaaliluokkaan. Sosiaaliluokan ja sosiaalisen verkon suhde jää hieman hämäräksi. Ilmeisesti luokka on yläkäsite ja verkko sen alakäsite, sillä verkot koostuvat yleensä saman sosiaaliluokan jäsenistä. Sosiaaliluokka on siis sikäli ensisijaisempi, että se määrittelee ehdot verkkojen muotoutumiselle, mutta toisaalta verkon vaikutus on välittömämpi. Sosiaaliset verkot ovat paikallisia; ne kuvaavat vuorovaikutusta lähipiirin kanssa. Verkoissa korostuvat yksilöiden omat valinnat, se, mihin ryhmään kukin haluaa assosioitua. Yksilö nähdään vapaana toimijana. Kirjan mielenkiintoisinta antia sosiaalisten verkkojen osalta on uudehkojen tutkimusten tiivis esittely.

Chambers myöntää, että sosiaaliluokkakäsitteen käyttöön liittyy useita ongelmia. Hän ehdottaa, että luokkia pidettäisiin pikemmin jatkumona kuin selvärajaisina kategorioina. Ne sopivat prototyyppien luokitteluun, rajatapaukset sen sijaan ovat hankalia. Hän esittelee Kanadan yhteiskunnallisen tilanteen pohjalta tehtyjä ammattiluokkien indeksointia ja väittää niillä olevan hyvä korrelaatio moniin teollisuusmaihin. Tästä en ole aivan varma. Esimerkiksi opettajan ammattia arvostetaan varsin eri tavalla eri maissa.

Chambers pohtii myös sosioekonomi-

▷

sen luokituksen eri osatekijöitä. Vaikka kahdella ihmisellä olisi sama ammatti, heidän tulonsa ja koulutuksensa voivat olla hyvin erilaiset. Vastaavasti saman koulutuksen saaneet voivat toimia hyvin erilaisissa ammateissa erilaisella palkalla. Esitellessään Macaulayn tutkimusta Glasgow'sta, jossa pelkkä ammatti osoittautui riittäväksi sosiaalisen aseman mittariksi, kirjoittaja pohtii tulosten soveltamista muuallakin. Suomessa tätä on kokeillut Pirkko Nuolijärvi (1986).

Uutena muuttujana Chambers ottaa esiin liikkuvuuden. Jo dialektologit oivalsivat sen, että liikkuvuus ja kontaktien runsaus yhtenäistävät keskinäisessä kosketuksessa olevien puhetapaa, kun taas eristäytyminen lisää lingvististä diversiteettiä. Erityisen selvästi homogenisoituminen ilmenee uusien asutusalueiden muotoutuessa. Muuttajien murre-erot tasoittuvat ensimmäisen sukupolven aikana, ja heidän lastensa puhe on jo hyvin yhtenäistä, lähempänä ikätovereiden kuin vanhempien puhetapaa. Murre-erojen tasoittuminen ei liity vain uuden asutuksen syntyvaiheisiin, vaan niin kauan kuin liikkuvuus on yhteisössä hallitsevaa, se voi toimia kielellisiä muutoksia liikkeelle panevana voimana. Etenemään pyrkivät yrittävät mukautua tavoiteluokan kielenkäyttöön, mikä voi ilmetä jopa hyperkorrektuutena. Liikkuvuus on toki ollut aiemminkin esillä, mutta Chambersin mielestä sen merkittävyttä ei ole sosiolingvistiikassa täysin tajuttu.

Luvun viimeisessä jaksossa Chambers esittelee neljä seikkaa, joista on usein apua, kun yritetään löytää selitys ryhmästä lingvistisesti poikkeavan yksilön eroille. Kaksi niistä kytkeytyy sosiaalisiin verkkoihin ja yksilön asemaan niissä: ryhmän keskushahmot ovat usein omaksuneet uudennokset aikaisemmin kuin muut, ja toisaalta ne, jotka ovat ryhmän jäseniä vain marginaalisesti, eivät ole uudennoksessa yhtä pitkällä kuin

verkon jäsenet keskimäärin. Kolmas poikkeava joukko ovat erityisen kunnianhimoiset yksilöt, joiden pyrkimys ylöspäin ilmenee prestiisivarianttien suosimisena. Neljäs selitys on yksilön murretausta: muuttoikä ratkaisee pitkälti sen, miten hyvin toiselta murrealueelta kotoisin oleva omaksuu uuden murteen. Chambersin havainnot ovat uskottavan tuntuisia. Tällaisia selityksiä ei ole aina pystytty hyödyntämään sen tähden, ettei tavanomaisella sosiolingvistisellä haastattelulla ole välttämättä saatu esiin riittävästi sellaista informaatiota, joka olisi tarpeen variaation selittämisessä. Sosiaalisista verkoista on saatu tietoa vain sattumanvaraisesti, koska niitä ei ole tutkittu systemaattisesti. (Vrt. Nuolijärvi 1988: 82.)

SUKUPUOLI — SOSIAALISET JA BIOLOGISET SELITYKSET

Kolmannessa luvussa tarkastellaan sukupuolieroja. Chambers lähtee siitä yleisestä havainnosta, että naiset suosivat prestiisimuotoja enemmän kuin miehet. Hän tuo esiin koko joukon erilaisia selityksiä vallitseville eroille, mutta hänen oma käsityksensä on osittain muista poikkeava. Heti alkuun hän tähdentää biologisen sukupuolen (*sex*) ja sosiaalisen sukupuolen (*gender*) — kulttuurin synnyttämän roolin — eroa, mutta toisaalta hän huomauttaa, että ne ovat kietoutuneet hyvin tiiviisti toisiinsa. Tältä pohjalta kirjoittaja erottaa kaksi erilaista variaatiomallia, toisen sosiaalisiin, toisen biologisiin eroihin perustuvan. Sosiaaliseen sukupuoleen kytkeytyvät ne erot, jotka johtuvat sukupuoliroolien eriytymisestä: naiset liikkuvat yhteiskunnassa useammalla sektorilla kuin miehet, mihin perustuu heidän repertoarinsa laaja-alaisuus. Selitys ei siis varsinaisesti liity sukupuoleen vaan sosiaalisiin verkkoihin.

Biologiset selitykset ovat tarpeen sil-

loin, kun tutkitussa ryhmässä ei ole sukupuolten välillä juuri eroja, mutta lingvisti-
sessä variaatiossa niitä kuitenkin ilmenee. Chambersin mielestä tämä koskee lähinnä länsimaista keskiluokkaa. Hän referoi useita, lähinnä psykologian alaan kuuluvia tutkimuksia, joiden mukaan naiset ovat verbaalisesti hieman lahjakkaampia kuin miehet. Chambers päättelee, että naisten sosiolingvistinen taitavuus on yksi osa tätä verbaalista paremmuutta. Hän ei näe naisten prestiisin tavoittelua minkään puutteen kompensointikeinona (vrt. esim. Trudgill 1983: 167–168), vaan naiset ovat sosiolingvistisesti lahjakkaampia kuin miehet. Laajempi repertoari, joka on siis biologinen ominaisuus, mahdollistaa sen, että naiset pystyvät sopeuttamaan puhettaan tilanteen mukaan paremmin kuin miehet. Naisten ja miesten välisten erojen biologisuutta puolustaa kirjoittajan mielestä myös se, että sukupuoliroolien erilaisuudesta huolimatta lingvistinen käyttäytyminen noudattaa hyvin erilaisissa kulttuureissa samoja lainalaisuuksia. Kirjoittaja kuitenkin korostaa, että erot ovat varsin pieniä, eikä niistä pidä tehdä kovin pitkälle meneviä johtopäätöksiä. Chambersin päätelmät tuntuvat joka tapauksessa liian yksinkertaisilta noin vain sulatettaviksi. Vaikka länsimaisessa keskiluokassa naisten ja miesten väliset erot eivät olisikaan yhtä räikeät kuin esimerkiksi arabiyhteisöissä, silti sukupuoliroolit ovat eriytyneet jossain määrin, ja siksi selityksiä pitäisi mielestäni kuitenkin etsiä mieluummin sosiologiasta kuin psykologiasta tai biologiasta.

AIKAPERSPEKTIIVI

Neljännän luvun teemana on aika, kielen muuttuminen ja kehitys yksilön ja yhteisön tasolla. Chambers tarkastelee kysymyksiä sosiologista taustaa vasten ja tuo esiin myös biologista puolta, kuten esimerkiksi ikään-

tymiseen liittyvät fyysiset muutokset. Tarkastellessaan yksilön sosiolingvististä kehitystä hän ottaa lähtökohdaksi Labovin esittämät kuusi kielenomaksumisen vaihetta ja kritisoi niitä — aiheellisesti. Hän osoittaa esimerkein, että tyylinvaihtelun ja vernakulaarinormien omaksuminen tapahtuu aikaisemmin kuin Labov otaksui, samoin sukupuoli-eroja ilmenee jo varhain. Lingvistisen kompetenssin ja sosiolingvistisen kompetenssin omaksuminen ovat tuskin erillisiä prosesseja. Kun lapsi omaksuu äidinkieltensä, hän samalla oppii paikallisia variantteja ja kielenkäytön normeja.

Kirjoittaja esittää, että yksilön elämässä on kolme sosiolingvistisesti ratkaisevaa ikävaihetta. Ensimmäisinä vuosina vanhemmat tarjoavat lapsille kielelliset mallit, mutta jo muutaman vuoden kuluttua ikätoverien vaikutus on paljon merkittävämpi. Ero näkyy erityisen selvästi silloin, kun lapset kasvavat eri kieliyhteisöissä, kuin mistä vanhemmat ovat lähtöisin.

Nuoruus on kapinan aikaa. Nuorisokulttuurille on ominaista hetkellisyys: mukana pysyminen vaatii aktiivista osallistumista, minkä vuoksi sosiaaliset verkot ovat hyvin tiiviitä. Kolmas, aiemmassa sosiolingvistisessä kirjallisuudessa vähemmän esillä ollut ikäryhmä ovat nuoret aikuiset. Tässä vaiheessa elämänarvojen tärkeysjärjestys hiljalleen muotoutuu, ja tyypillistä on pyrkimys eteenpäin, mikä näkyy myös kielellisesti. Chambers tarkastelee nuoria aikuisia *linguistic market* (*marché linguistique*) -käsitteen avulla. Tällä tarkoitetaan sitä, että toisilla ihmisillä on suurempi »tarve» käyttää prestiisivariantteja. Näitä ihmisiä ei voi identifioida luokan tai muun sosiaalisen muuttujan avulla, vaan ratkaisevimpia ovat työn asettamat paineet, kielenkäytön merkitys ekonomisen aseman kannalta. Kirjoittaja käyttää esimerkkinä Sankoffin ja Labergen Montrealissa tekemää tutkimusta, jossa kävi ilmi, että standardivariantin suo-

siminen korreloi hyvin selvästi työelämän asettamien vaatimusten kanssa. Koska työelämään siirryttäessä kielenkäyttöön liittyvät kysymykset ovat polttavimmin esillä, on herkistyminen ulkopuolisille normeille voimakkainta nuoruusiässä. Yleensä standardiin pyrkimistä on pidetty ominaisena keski-ikäisille, mutta Chambersin mukaan keski-ikä ja vanhuutta leimaa kielellinen stabiilius. Normaalioloissa nuorena opitut piirteet säilyvät varsin muuttumattomina, mikä johtuu asenteiden konservatiivisuudesta ja kielenoppimiskyvyn heikkene- misestä.

Luvun loppuosassa tarkastellaan kielenmuutoksen seuraamista reaali- ja näennäisajassa. Useimmiten se, että nuoret käyttävät jotakin lingvististä varianttia runsaammin kuin heidän vanhempansa, on merkki kielenmuutoksesta. Tulkintoja on silti tehtävä varoen, sillä muutamien varianttien on havaittu olevan sidoksissa tiettyyn ikään. Tällaiset tapaukset ovat kuitenkin harvinaisia, joten näennäisaikamenetelmän ennustavuutta voi pitää melko luotettavana. Reaaliaikatutkimuksia on käytetty myös näennäisaikametodin testaamiseen. Vaikkei muutoksia voi aivan luotettavasti synkronisen edustuksen perusteella ennustaa, näennäisaikatutkimukset antavat pätevää tietoa muutoksen suunnasta ja nopeudesta. Suomessakin on meneillään muutamia tutkimuksia, esim. Helsingin puhekielen tutkimus (ks. Paunonen 1995: 503) ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen murteenseuruprojekti, joissa näennäisaikatutkimuksia testataan myöhemmin kerätyllä tai kerättävällä aineistolla.

VARIAATION SELITTÄMINEN

Viimeisessä luvussa variaatiota tarkastellaan yleisemmällä tasolla. Peruskysymyksiksi nousevat, mitä variantit symbolisoivat, miksi variaatiota ylipäätään esiintyy ja mikä

on sen merkitys. Näihin kysymyksiin etsitään vastauksia edellisten lukujen tapaan monelta taholta. Etsiessään syytä variaatiolle Chambers tarkastelee yhdessä alaluvussa jälleen biologisia selityksiä, mutta esim. lintujen ääntelyssä ilmenevät murre-erot eivät sentään anna riittävää pohjaa biologisille selitysmalleille. Variaatio onkin Chambersin mukaan ensi sijassa sosiaalinen ilmiö. Ihmisen sisäsyntyiset ominaisuudet eivät silti jää taustalle, kun kirjoittaja selittää variaation ilmenemistä. Pohtiessaan sitä, miten on mahdollista, että samankaltaista variaatiota esiintyy eri puolilla maailmaa sijaitsevilla englanninkielisissä yhteisöissä, Chambers hylkää useimmiten sovelletut ulkoiset, diffusionaaliset selitykset yleispätevänä ratkaisuna. Ihmisten väliset kontaktit eivät hänen mielestään riitä kuvaamaan niitä lukemattomia yhtäläisyyksiä, joita variaatiossa vallitsee. Chambers taipuu strukturalistisen selityksen kannalle, jonka mukaan samat kielelliset lait ohjaavat kehitystä kaikkialla. Hän uskoo, että tietyillä piirteillä, jotka esiintyvät vernakulaareissa ympäri maailmaa, on synnynnäisesti primaari asema, mutta joissakin kielissä standardi vastustaa niitä. Hän siteeraa Brainen sosiodialektologista teoriaa, jonka mukaan murrepiirteet perustuvat joko primitiivisille tendensseille tai ovat ominaisia vain tietyille murteelle tai kielelle, siis opittuja. Ero primitiivisten ja opittujen piirteiden välillä vaatii Chambersin mielestä vielä lisätutkimusta, mutta sillä saattaa olla merkittäviä implikaatioita murteiden tutkimukselle. Esimerkiksi leksikaalisen diffusion avulla leviävät äänne muutokset voivat koskea vain opittavia piirteitä, kun taas säännölliset äänne muutokset voivat tapahtua vain primitiivisissä piirteissä.

Chambers luettelee joukon kielenpiirteitä, joissa tapahtuvat muutokset näytävät olevan universaaleja. Kun suurin osa esimerkeistä koskee kuitenkin vain eng-

lantia, voidaanko tällöin puhua universaaleista periaatteista? Jäljempänä Chambers myöntääkin, että keskeisten universaalien säännönmukaisuuksien laatimisessa tarvitaan tietoa myös muista kielistä. Kirjasta löytyy muitakin esimerkkejä, joista paljastuu se, että kirjoittaja tarkastelee kysymyksiä englanninkielisen perspektiivistä.

Kuten edeltävästä voi havaita, Chambersilla tuntuu olevan pyrkimyksenä löytää universaaleja lainalaisuuksia, joilla koko kielellinen kirjo olisi selitettävissä. Jos vastaus kysymykseen olisi vielä ihmisen biologinen ominaisuus, se sopisi helposti kaikkiin kieliin. Vaikka osa perusteluista on melkein uskottavia, lukijassa herää kuitenkin epäily: etsitäänkö oikotietä, jota ei ole olemassa?

Monien muiden tutkijoiden tavoin Chambers korostaa valtaa keskeisenä diversiteetin ylläpitäjänä. Variaatio on kytköksissä osallistujien epätasa-arvoisuuteen: valtasuhteet näkyvät vuorovaikutuksessa kielenkäytön eroina. Standardoimista tapahtuu herkimmin liikkuvissa yksilöissä ja ryhmissä, mutta on muistettava, että kontaktien määrää olennaisempaa on se, minkälaiset ovat puhujien väliset suhteet. Useimmilla ihmisillä on kyky käyttää standardia huolitellussa tyyliässä, vaikka he muuten puhuisivatkin murretta. Standardoimisen vastavoimana nimittäin vaikuttaa piiloprestiiisi — paikallisen kielimuodon suosiminen. Yksilön valintoja ohjaa kaksi erilaista periaatetta: standardin käyttöön liittyy statuksen korostaminen, epämuodollisella varieteetilla taas ilmaistaan solidaarisuutta.

Entä mikä on variaation tehtävä? Chambersin mukaan se näyttää olevan sosiaalisen identiteetin ilmaiseminen. Ihmiset ha-

luavat osoittaa kuuluvansa johonkin, määrittellä itsensä — välillä selvemmin, välillä yleisemmin — ja tässä kieli on tärkeä väline. Esimerkiksi alueellista identiteettiä on luontevinta ilmaista paikallisia variantteja käyttämällä. Halu erottua muista on ominaista kaikille ryhmille. ■

HANNA LAPPALAINEN

Suomen kielen laitos,

PL 3 (Fabianinkatu 33),

00014 Helsingin yliopisto

Sähköposti:

Hanna.Lappalainen@helsinki.fi

LÄHTEET

- FASOLD, RALPH 1990: Sociolinguistics of language. Introduction to sociolinguistics, Volume II. Basil Blackwell, Oxford.
- HOLMES, JANET 1992: An introduction to sociolinguistics. Longman, London.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO 1986: Kolmannen sukupolven kieli. Helsinkiin muuttaneiden suurten ikäluokkien eteläpohjalaisten ja pohjoissavolaisten kielellinen sopeutuminen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 1988: Sukupuoli kielellisen tuotoksen muovaajana. — Lea Laitinen (toim.), *Isosuinen nainen* s. 73–91. Yliopistopaino, Helsinki.
- PAUNONEN, HEIKKI 1995: Puhesuomen muuttuva omistusjärjestelmä. – *Viritäjä* 99 s. 501–531.
- TRUDGILL, PETER 1983: On dialect. Social and geographical factors. Basil Blackwell, Oxford.